

“Arap Baharı”nda Yeni Sosyal Medyanın Etkisi*

Hans Köchler**

7 Haziran 2014

“Arap Baharı” sizce Ortadoğu için ne anlam ifade ediyor? Bu süreci başlatan temel saikler nelerdi? Gelineen noktada süreç hangi yöne doğru evrildi?

Öncelikle, pozitif bir anlam taşıyan “Arap Baharı” tabirini kullanma noktasında tereddütlerim var, bunun yerine “Arap İsyanları” demeyi tercih ediyorum. Bağımsızlıklarının ardından başlayan ve geçtiğimiz on yıllar boyunca giderek güçlenen Arap halklarının baskıcı rejimlerinden duyduğu

* Hans Köchler ile bu röportaj, 7 Haziran 2014 tarihinde Bilim ve Sanat Vakfına Küresel Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen “New Social Media and the Reshaping of Communication in the 21st Century” başlıklı bir yuvarlak masa toplantısında konuşmak üzere teşrif ettiğinde Z. Tuba Kor tarafından gerçekleştirilmiştir. Köchler’in tavsiyesiyle röportaj, 2 Mayıs 2014’te kaleme aldığı “The Middle East in the Emerging Global Order” başlıklı makalesinden (http://i-p-o.org/Koehler-Middle_East-Global_Order-PFUR-IPO-OP-2014.htm) de faydalanılarak, Z. Tuba Kor tarafından genişletilerek Türkçeye tercüme edilmiştir.

** Prof. Dr., Innsbruck Üniversitesi Siyaset Felsefesi ve Felsefi Antropoloji Kürsüsü Başkanı, Uluslararası Felsefe Akademisi Eş-Başkanı ve Uluslararası İlerleme Örgütü (IPO) Başkanı (07.06.2014 itibarıyla)

rahatsızlık, bastırılmışlık ve mahrumiyet hissi 21. yüzyıla gelindiğinde Arap İsyanlarını tetikledi. Uzun yıllardır algılanan haksızlık ve adaletsizliklere ve Soğuk Savaş'tan beri iktidarlarını koruyan ancak en temel hizmetleri dahi yerine getirmekten aciz olan sistemlere karşı bir direniş olarak başladı. İsyanlar dinî kimlikle veya siyasi ideolojilerle alakalı değildi, günlük hayat şartlarından duyulan öfke ve rahatsızlıklardan kaynaklanıyordu. Tunus, Libya ve Mısır'daki rejim değişiklikleri de Bahreyn'de devam eden isyanlar da Suriye'deki kaotik, acımasız ve kanlı iç kargaşa da başlangıçta derin toplumsal rahatsızlıklardan doğdu, ideolojik heveslerden değil.

Arap İsyanlarının patlak vermesinin üzerinden üç sene geçmiş olmasına rağmen kendi içinde tutarlı bir gidişat söz konusu değil, her ülkedeki gelişmeler farklı bir yöne doğru evriliyor. Çok uzun seneler sonra ilk defa baskıcı rejimlere karşı sivil itaatsizlik olgusuyla karşılaştık; ama eşzamanlı olarak karşı-devrimci gelişmeler de yaşandı. 2011 yılı başlarında hissedilen o büyük coşku karşısında biraz daha dikkatli ve mesafeli olmak gerekirdi. “Yeni Demokratik Ortadoğu”nun eşliğindeyiz diye düşünülüyüştü; yine geleneksel –askerî veya sivil– güç merkezleri karşısında bir konum alabilen sivil toplumun bu konumunu güçlendireceği zannedilmişti. Beklentiler her yerde oldukça yüksekti, ama gelinen noktada bunların hayallere ve yarılsamalara dayandığı görüldü. Mesela Mısır'da Hüsnü Mübarek döneminden çok daha baskıcı, hatta son derece totaliter bir rejim ortaya çıktı. Mevcut rejim neredeyse bütün İslamcı grupları kriminalize etmiş durumda; İslami kimlikli şahısların sivil toplum bünyesinde örgütlenmesine dahi izin vermiyor. Öte yandan Bahreyn'den hiç bahsedilmiyor bile; bu ülkede neler olup bittiğine dair haberler dışarı yansımıyor. Bahreyn'deki krallık, baskıcı yöntemlerle konumunu çok daha fazla sağlamlaştırmış durumda;

politikalarını başta Suudi Arabistan olmak üzere diğer krallıklarla işbirliği içinde yürütüyor. Libya ise parçalanmış durumda; ülke toprakları farklı farklı gruplarca yönetiliyor ve farklı İslami bağlantıları olan silahlı milisler birbirleriyle çatışıyor. Suriye, mezhepsel temelde parçalanmanın eşliğinde. Tunus, seküler ve dinî hareketler arasında karşılıklı tavizlerle bir tür uzlaşmaya varılabilen tek ülke; bu anlamda eski otoriter rejimin yerini daha demokratik bir yapı almış gibi görünüyor. Ama Tunus da dâhil bölgedeki temel problem şu: Arap dünyasındaki isyanlar, kitlelerin iktisadi mahrumiyetlerinden, hayat şartlarından duydukları memnuniyetsizliklerden dolayı patlak verdi. Yani ben temel motivasyonun iktisadi olduğu kanaatindeyim. Bu açıdan baktığımızda aslında Tunus'ta da bir başarı hikâyesi göremiyoruz. Gerçekçi olmak lazım. Otoriter yöneticiyi sürgüne yollamakla bir ülke otomatikman zenginleşmez. Bir mucize beklemek yanlış. Tunus yönetimi de henüz halkı teskin etmiş, gönüllere su serpmiş, işsizlere iş bulmuş değil. Yönetimlerin reformları hayata geçirebilmesi için zamana ihtiyaçları var; tabii halkın da sabırlı olması lazım.

Ortadoğu'da toplumsal hareketlerin beklenmedik bir şekilde yükselişe geçtiğine şahit olduk. Acaba kitleler artık bir aktör, bir özne haline geldi ve siyasetin ayrılmaz bir parçasına dönüştü diyebilir miyiz; yoksa mevcut yönetimler kitleleri tamamen bastırmayı ve pasifleştirmeyi kendilerince "başarabilirler" mi?

İktisadi mahrumiyetler ve yönetimlerin otoriter eğilimleri vs. karşısında kitlelerin örgütlenmeleri kaçınılmazdır. Zira bilişim teknolojilerinde kaydedilen ilerlemeler, internet ve sosyal medya gibi yeni araçlar sayesinde bu artık çok daha kolay. Ama asıl soru şu: Acaba bu sürdürülebilir mi? Yani bundan böyle halklar, özellikle de sivil toplum, siyasi sistem üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olabilecek mi?

Yoksa krallar, generaller ve dinî önderler gibi geleneksel yönetici elitler –eskiden olduğu gibi– siyasi sistem üzerinde tek belirleyici güç olmayı sürdürecektir mi? Evet, halklar yeni teknolojik araçlara sahipler ve bu sayede duygu ve düşüncelerini kolayca geniş kitlelere yayarak çok kısa bir sürede örgütlenebilecek durumdadır. Ama bu demek değil ki aynı bilişim teknolojileri kullanılarak karşı hareketler oluşturulmasın. İstihbarat ağları, polis ve diğer güvenlik birimlerinin kuracağı ağlarla bu tarz hareketler bastırılabilir veya istihbaratçılar bizzat bu hareketlerin içine sızıp onları farklı amaçlar için yönlendirebilir durumda. Mısır’dan Tunus’a ve Suriye’ye kadar farklı ülkelerde birbiriyle tezat teşkil eden gelişmeler de aslında bunun bir tezahürü. Öte yandan aynı bilişim teknolojilerinin niye mesela Suudi Arabistan gibi bazı Arap ülkelerindeki sivil toplumu şimdiye kadar harekete geçirmediğini de sorgulamalıyız. Oralarda da özgürlük probleminden kaynaklanan rahatsızlıklar oldukça fazla; ancak toplumsal hareketler bastırılmış durumda. Yapılan ufak tefek gösteriler de herhangi bir değişimin önünü açabilecek düzeyde değil.

Kısaca şunu anlatmak istiyorum. Aslında araçlar elde mevcut; ama bunların –tıpkı bir aracın hem askerî hem sivil teknolojide kullanılabilmesi misali– “çift yönlü kullanım”ı söz konusu. Son dönemde güvenlik birimleri, internet ve sosyal medyayı kullanarak sivil toplum hareketlerinin içine sızmayı “başardı”. Artık her şeyi çok daha kolay bir şekilde takip edebiliyorlar. Gerektiğinde gerçek dışı bilgiler üretirebilir veya yayarak mevcut karışıklıkları kendi menfaatleri doğrultusunda yönlendirebiliyorlar. Bunun örneklerini bugün Ortadoğu’nun birçok ülkesinde görüyoruz. “Yeni sosyal medya” kullanımının yol açabileceği anarşiyi hafife almamak gerektiğini, ilgili ülkelerde siyasi düzeni çok derin bir şekilde istikrarsızlaştırabileceğini özellikle vurgulamak isterim.

Son dönemde sadece Ortadoğu değil, aslında bütün dünya sancılı bir değişim-dönüşüm sürecinden geçiyor ve yeni bir sisteme doğru evriliyor. 2008'de Amerika'da patlak veren ve dalga dalga dünyaya yayılan küresel ekonomik krizin etkisiyle gerek Amerika'da gerekse birçok Avrupa ülkesinde, özellikle de Akdeniz hattında halklar iktisadi durumu protesto etmek amacıyla sokaklara döküldü. Ukrayna'dan Tayland'a kadar dünyanın birçok ülkesinde kitlesel hareketlere eşlik eden siyasi istikrarsızlıklarını müşahede ediyoruz. Bütün bu gelişmelerde yeni teknolojiler etkili bir araç olarak dikkat çekiyor. Bu konuda ne düşünüyorsunuz?

Tabii Avrupa'da mali ve iktisadi problemlerden ve bunun yol açtığı toplumsal rahatsızlıklardan kaynaklanan dönüşüm süreçleri söz konusu. Ama aslına bakarsanız tarih hiçbir zaman durgun ve hareketsiz değildir, dinamiktir hep; her dönemde bir dönüşüm yaşanır, ama bu bazen hızlı bazen yavaş seyreder. Soğuk Savaş'ın ardından yeni g dengelerinin ortaya çıkmasından itibaren bu süreç daha hızlı ve gözle görünür bir hal aldı. Bunda yeni teknolojik araçların hiç şüphesiz etkisi büyük. Ama bu süreçlerin yine bu yeni teknolojik araçlar tarafından ele geirilmeyeceğinin hiçbir garantisi yok. Son yıllarda çok kısa bir sürede büyük kalabalıkları sokaklara dökmek epeyce kolaylaştı. Amerika'da başlayıp dünyaya yayılan Wall Street'i İşgal Et eylemleri bunlardan biriydi. Facebook üzerinden organize olup birdenbire ortaya çıkan bir gruhtu bunlar. Ama kritik soru, –biraz evvel de vurguladığım gibi– bütün bunların ne ölçüde sürdürülebilir olduğu. Elektronik araçları kullanmak bu grupları o çok geniş istihbarat ağının tuzağına da düşürüyor. Mesela dünyanın en büyük istihbarat servisi olan CIA'in twitter hesabı olduğu haberi daha yeni basında yer aldı. Acaba bunu niçin kullanıyorlar? Salt sivil top-

lum tartışmalarına girmek gibi bir masum amaç için mi? Düşünün bir kere, dünyada milyonların twitter hesabı var ve bunların arkadaşlarından biri de istihbarat servisleri! Bence bu ciddi bir probleme işaret ediyor ve sivil toplumun kullandığı bu tarz iletişim araçlarının sağlamlığını ve güvenilirliğini de tartışmalı hale getiriyor. Mesela Wall Street'i İşgal Et eylemlerini hangi grupların veya lobilerin başlattığını bilmiyoruz; yeterince şeffaflık yoktu çünkü. Bu süreçlere katılanların, sosyal medyada ve internette etkili olanların bir kısmı gerçek kimliklerini gizliyor. Kısaca şunu anlatmak istiyorum. Bütün bu dönüşüm süreci, insanların kendi aralarında organize olmalarını sağlayan yeni fırsatlar, tek bir yöne doğru akıyor. Süreç son derece değişken olup bir anda durabilir ve yerine yenileri çıkabilir de. Elektronik medyanın yarattığı çarpan etkisiyle dünya çapında büyük eylemler, kampanyalar başlatılabilir ve bunlar iktidarları sarsarak aylar boyunca temel endişe kaynağı olabilir; ancak bir müddet sonra her şey durulur, unutulup gidebilir de. Soru şu: Dünya siyasi, iktisadi ve toplumsal anlamda yeni bir sisteme doğru evrilirken acaba kendi kendini bu şekilde örgütleyen sivil topluma dayalı süreçlere güvenebilir miyiz? Bana göre bu süreç oldukça değişken, istikrarsız, gelip geçici ve çok fazla duygulara bağımlı.

Peki, "Arap Baharı" sürecinde yeni sosyal medya nasıl bir rol oynadı?

Facebook ve twitter gibi sosyal medya araçları, protestocuların son derece hızlı ve esnek bir şekilde örgütlenip geniş kitleleri harekete geçirmesinde etkili oldu. Ayrıca videolar da duyguları harekete geçirici gücüyle etkiliydi. Mesela Mısır'da YouTube'a yüklenen polisin yaptığı işkencelerin görüntüleri, kitleleri derinden etkileyerek öfkeyi tetikledi ve direniş duygusunu harekete geçirdi. Yeni sosyal medyanın organizasyonel boyutu da önemli; her şeyin ışık hızıyla

yayılmaya başladığı bir dünyada kısa sürede yüz binlerce insanı örgütleyip sokağa dökme imkânı doğdu.

Ama daha evvel de belirttiğim gibi asıl soru, bu durumun ne ölçüde sürdürülebilir olduğu. Tahrir Meydanı örneği bu açıdan önemli. Bu tarz eylemlerle çöküşün eşğine gelen yönetimler, olağanüstü tedbirler almak zorunda kalarak gittikçe daha fazla polisi ve güvenlik gücünü seferber edebilir. Ama ilginç olan şu ki Mısır'da "devrim", Mübarek yönetimi elindeki tüm kuvvetleri kullanmaktan imtina ettiği için gerçekleşebildi. Mübarek yönetimi düştükten sonra yeni bir geçici siyasi yapı oluşturuldu ve ardından demokratik kanallardan yeni bir cumhurbaşkanı seçildi. Böylece ordunun etkisine dayalı eski güç dengesinden çok daha gerçekçi bir yeni güç dengesi ortaya çıktı. Bütün bunlar sosyal medyanın kitleleri harekete geçirici gücü sayesinde gerçekleşebildi. Bu çok açık. Ama eğer halkların yıllardır çektikleri çok derin mahrumiyetler ve rahatsızlıklar olmasaydı bu gerçekleşemezdi. Yani belirli bir toplumsal hareketin ortaya çıkabilmesi için yeni teknolojilerle birlikte toplumsal rahatsızlıkların da aynı anda mevcut olması gerekir.

Mısır'da yaşanan müteakip gelişmelere de bakmak lazım. Bu ülkede gerçekten demokratik seçimlerle bir cumhurbaşkanı seçildi, ki geçmişteki seçimlerde Mübarek'e rakip adayların çıkmasına bile kolay kolay izin verilmiyordu. Ama ilginçtir, eski güç yapılanması ne yapıp edip sonunda yine baskın çıktı ve elindeki tüm gücünü kullanarak yeniden iktidara geldi. Tabiri caizse bir karşı-devrimle her şey tamamen eski haline döndürüldü. Mursi yönetiminden halkın bir kesiminin duyduğu rahatsızlık ve sokak gösterileri yine ana akım Mısır medyası tarafından büyük ses getirecek şekilde pazarlandı. Güvenlik aygıtları, özellikle de ordu yıllardır olduğu gibi yine işi ele aldı. Unutmayın, bugün Mısır devletinin başına geçen komutan Abdülfettah es-Sisi, Mursi döneminde genelkurmay başkanlığına getirilmişti

ve Mübarek döneminden beri orduda görev yapıyordu. Demokratik yöntemlerle başa geçen yönetime karşı eylemler sürerken ordu durumdan vazife çıkararak –Mübarek döneminde hiç yapmadığı şekilde– müdahale etti. Sivil, silahsız, barışçıl bir şekilde gösteri yapan kitlelere karşı ağır silahlar kullanarak bini aşkın göstericiyi katletti. Yani devlet terörü yöntemini kullandı.

Anlatmak istediğim şu: İnternet çağının kitleleri harekete geçirme gücüne rağmen eğer güvenlik aygıtı onları sındirmek için her türlü tedbiri almaya hazırsa kitleler hiçbir şeyi başaramaz. Mübarek ve ona bağlı güvenlik birimleri her türlü tedbiri almaya hazır değildi. Evet, gösterilerde hayatını kaybedenler olmuştu, ama Mübarek hiçbir zaman açık bir şekilde büyük kalabalıklara karşı ateş açıp öldürme emri vermemişti. Ama Sisi böyle bir emir verdi. “Devrim” sürecinde elde edilmiş her ne kazanım varsa hepsini geri alabileceğini ve yine eski güç yapılanmasıyla arasında bir süreklilik olduğunu gösterdi. Maalesef şunu kabul etmek durumundayız: Kitleleri harekete geçirici araçlarla elde edilen başarılar sürdürülebilir değildir. Son dönemlerin popüler terminolojisi olan “yumuşak güç” ve “kaba güç”ten hareketle, kaba gücü elinde tutanlar onu kullanmaya karar verdiklerinde artık yumuşak gücün başarısından medet umamazsınız. Peki, bu durumun değişme ihtimali var mı? Mısır ordusunda sadece sıradan askerler değil, generaller ve diğer üst rütbeliler de şimdiye kadar yaptıklarını ahlaki ve dinî açıdan bir kez daha düşünürlerse ancak o zaman Mareşal Sisi tarafından kendilerine verilen emirlere uymaktan vazgeçip duruşlarını değiştirebilirler. Ancak maalesef gelinen noktada eskiye dönülmüş durumda.

Dikkat çekici diğer bir nokta da şu: Son dönemlerde yeni sosyal medyanın kullanımını övüp göklere çıkartmak ve sözde “kendini özgürleştiren halklar”ı tebrik etmek moda olmuştu. Bu söylem Batı’da, bilhassa Avrupa’da son derece

yaygındı. Ancak sadece Mısır örneği bile samimiyetsizliklerini yeterince ortaya koyuyor. Mısır'da gelinen noktada her şey gayet acımasızca ve gaddarca altüst olup eski haline dönmüş durumda. Hukuk sistemi de şu anda tamamen ordunun kontrolüne girmiş bulunuyor. Herhalde dünya hukuk tarihinde, hele de modern dönemde iki hâkimin yüzlerce insanı aynı anda çok kısa bir duruşmayla idam cezasına çarptırdığı görülmemiştir. Bu kararların ciddiye alınmasını kimse beklemesin. Ama ne oldu? Mısır'daki “Facebook Devrimi”ni kutlayan ülkeler ve yönetimler bütün bu devrimin kazanımlarının daha sonraki aşamada gasp edilmesi karşısında suspus oldular. Yaşananlara askerî darbe bile diyemediler. Oysa bunun bir askerî darbe olduğu apaçıktı. Bu bize neyi gösteriyor? Birincisi, o kadar da iyimser olmamalıydık. İkincisi, belirli tedbirleri destekleyici mahiyette kullanılacak araçlar ile güç yapılanması arasında bir ayrım yapmalıyız. Mısır'da “derin devlet” veya “devlet içinde devlet” niteliğindeki ordunun öne çıktığı mevcut güç yapılanması aynen devam ettiği sürece elektronik/sosyal medyayla elde edilen kazanımlar vakti geldiğinde geri alınacaktır. Korkarım ki Mısır uzun yıllar sürececek bir istikrarsızlığın ve belki de bir iç savaşın eşiğinde. Zira şu anda nüfusun yarısından fazlası suçlu muamelesi görüyor, “terörist” olarak nitelendiriliyor, tamamen tecrit edilerek kamusal alandan temizleniyor. Bu, istikrara kavuşmanın bir çaresi, yöntemi değildir; ancak çok daha büyük trajedilerin ve kaosun habercisidir.

Avrupa'daki yönetimlerin ve genel olarak Avrupa Birliği'nin “Arap Baharı”na bakışı ve bu süreç karşısında aldıkları tutum ve uyguladıkları politikalar hakkında ne düşünüyorsunuz?

Eski moda politikaları sürdürüyorlar diyebilirim. “Güç politikası”, Almanların ifadesiyle “realpolitik” çerçevesinde

hareket ediyorlar. Makyavelciliğin 21. yüzyıl versiyonunu uyguluyorlar. Bir örnek vermek gerekirse, Avrupa'daki gerek hükümetler gerekse ana akım medya 2011 ve 2012 yıllarında Mısır'daki isyana ve sivil topluma destek verirken, konu hakkındaki yorumları ve açıklamaları gayet olumlu bir tonda iken, bugün Mısır'da darbeyle tekrar başa geçen otoriter ve hatta totaliter yönetim karşısında neredeyse tamamen suspus olmuş durumdadır. Bu, politikalarının değerlere değil, tamamen menfaatlere dayalı olduğunun apaçık bir göstergesi... Yeni sosyal medya ve toplumsal hareketler, uzun vadede Avrupa'nın sırtında bir yük haline gelebileceği düşünülen yönetimlerin devrilmesine hizmet ettiği sürece işe yarar; bir dönüşüm, yeni bir sistem ortaya çıkmaya başladığında ise iş değişir ve hemen desteklerini çekiverirler. Tıpkı siyasi alanda denenmemiş yeni bir hareket sayılan İhvan-ı Müslimin'in başa geçmesinin ardından Mısır'ın orta ve uzun vadede daha bağımsız bir dış politika izleyebileceğini, mesela Filistin siyasetinde veya Araplara/Müslümanlara dair meselelerde otomatik olarak her daim Amerika veya Avrupa çizgisinden gitmeyebileceğini fark ettiklerinde desteklerini geri çektikleri gibi. Yakında Batılı hükümetler, kendi halkını öldürmekten imtina etmeyen darbe yönetimiyle yeni anlaşmalara imza atarlarsa hiç şaşırmasın. Daha evvel Amerika ve Avrupa'daki propaganda çarkları "Bu bir diktatör, kendi insanlarını öldürüyor" vs. diye işliyordu. Ama şimdi polislerin hedef gözeterek binden fazla kişiyi öldürebildiği ve mahkemelerin bini aşkın Mısırlıyı idama mahkûm edebildiği bir ortamda Mısır'da yaşananlara "askerî darbe" demekten dahi kaçınıyorlar. Yine Avrupa yönetimleri ile Mısır yönetimi arasındaki iş ilişkileri halen devam ediyor. Bu durumda hiçbir inandırıcılıkları kalmıyor tabii. Dediğim gibi, toplumsal hareketler ve sosyal medyanın kullanımı Batı'nın menfaatlerine hizmet ettiği sürece destek görüyor; sonuçlar menfaatlere

aykırı geliştiğinde, bölge halkları başka şeyler istediğinde ise hemen sivil topluma karşı hale geliveriyorlar. Avrupa Birliğinin bu tarz tutarsızlıkları yeni değil aslında. Daha evvel 1992’de Cezayir’de ve 2006’da Filistin’de görmüştük. Hatırlarsanız Filistin’de serbest ve adil seçimleri destekleyen AB, sandıklardan HAMAS’ın ezici bir çoğunlukla çıkıp iktidara geldiğini görünce hemen geri adım atıp tüm desteğini çekmişti. Son dönemde Arap dünyasının birçok yerinde gerçekteşen işte tam da bu.

Aslında başından beri gelişmelerin değerlendirilmesinde “çifte standartlar” söz konusuydu; kendi stratejik menfaatlerine göre her ülkede politikalar ayrı ayrı şekilleniyordu. İlginç olan şu ki Mısır ve Tunus’ta yaşananları büyük bir şevkle destekleyenler sıra Bahreyn’e geldiğinde suspus oldular. “Arap Baharı”nda yaşanan gelişmelere karşı takınılan tutumlarda, adalet ilkesi veya bölgede barışçıl yeni bir düzenin tesisi düşüncesinden ziyade Ortadoğu’daki jeopolitik ayrışma ve Sünni-şii ülkeler arasındaki nüfuz mücadelesi etkili oldu.

Avrupa, isyanların ardındaki gerçekte sebepleri artık kabul lenmeli; bu süreci bastırmak için “çifte standart” politikasını sürdürmekten veyahut bir ülkede toplumsal hareketleri desteklerken diğerinde yönetimleri tutmaktan vazgeçerek halkların temel rahatsızlıklarının üzerine eğilmeli. Filistin-İsrail meselesinde daha dengeli bir tavır takınmalı. Halkın tercihlerini kabullenerek demokratik dönüşümü desteklemeli.

Avrupalılar, İhvan-ı Müslimin Hareketini nasıl algılıyorlar?

Hatırladığım kadarıyla Avrupa’da İhvan-ı Müslimin Hareketiyle ilgili tartışmalar epeyce eskilere dayanıyor; hareketin Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek tarafından gayriresmî olarak yasaklanmasına kadar gidiyor. Avrupa’da

İhvan Hareketine genel olarak olumsuz bir şekilde ve hep şüpheyle bakılageldi. Açıkça söylemek gerekirse, Avrupa'da İslami değerler sistemine ve dünya görüşüne dayalı herhangi bir hareket veya siyasi grup bugüne kadar hep olumsuz algılandı, gelecekte de bu böyle olacaktır. Avrupa'daki gerek kanaat önderleri gerekse siyasiler daha tarafsız olduğunu düşündükleri seküler eğilimlerin önemine daima vurgu yaptılar. Tabii bu ideolojik tavır zaman zaman belirli realpolitik çıkarlar çerçevesinde kolaylıkla aşılabildi de. Mesela tıpkı Amerika gibi Avrupa da Ortadoğu'daki bazı İslami eğilimli yönetimlerle, hatta Suudi Arabistan gibi İslam'ı çok daha katı bir şekilde uygulayanlarla gayet iyi bir şekilde iş tutabildi. Bu konuda hiçbir tereddüt de göstermedi. Zira söz konusu olan petrol piyasası gibi gayet hayati menfaatlerdi. Mısır'da ise durum biraz daha farklı; İhvan'ın kendi gündemini uygulamaya çalıştığı yönündeki algılama ve bunun İsrail'in menfaatleriyle çatışacağı kaygısı daha ağır bastı.

Fransa ve İngiltere NATO çatısı altında Libya'ya karşı askerî bir müdahale başlatarak Kaddafi rejimini düşürdü. Temel menfaatleri neydi? Hedeflerine ulaşıldılar mı? Geline nokta yaptıkları bu müdahale hakkında ne düşünüyorlar?

Görebildiğim kadarıyla her iki ülke de müdahalelerinin doğurduğu sonuçlardan son derece endişeli ve kaygılı. Öncelikle 2011'de Libya'ya yapılan askerî müdahalenin hukuken oldukça şaibeli olduğunu vurgulamak isterim. Müdahaleye dayanak olarak sunulan 1973 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı, aslında sivil nüfusu korumaya yönelik girişimleri desteklemeyi içeriyordu ve kesinlikle, iddia edildiği gibi, rejim değişikliğine yetki veren bir karar değildi. Askerî operasyon Kaddafi yönetiminin altyapısını çöktecek ve devrimsel bir rejim değişikliğine yol açacak

şekilde yapıldı. Ve bu, bütün dinî ve insanî ilkeleri ayaklar altına alarak, son derece kanlı ve acımasız bir şekilde oldu. Ben yakın tarihte bir ülke liderinin bu kadar vahşice katledildiğini hatırlamıyorum.

İngiliz ve Fransız müdahalesinin ardındaki temel saiklere gelince, çok enteresandır, Kaddafi'nin devrilmesinden evvelki yıllarda (11 Eylül saldırılarının ardından takriben 2002 yılı ortalarına denk düşüyor) Batı, bilhassa istihbarat paylaşımı ve iş bağlantıları noktasında Libya ile çok yakın bir ilişki kurmaya başlamıştı. Kuzey Afrika'daki İslamcı gruplarla ilgili istihbaratı hep Libya'dan alıyorlardı. Dönemin İngiltere Başbakanı Tony Blair, Kaddafi'nin çok yakın bir arkadaşıydı, onu sık sık ziyaret ederdi ve hatta evinde bile kalmıştı. Ama zannederseniz şöyle bir değerlendirilmede bulundular: Libya lideri son derece dengesiz ve güvenilmezdi; daha evvel sıkça yaptığı gibi her an saf değiştirebilirdi. Eğer onu yerinden edebilirlerse kurulacak yeni yönetimle Libya üzerinde doğrudan kontrol sağlayabilirlerdi; sadece petrol ve tabii kaynaklar değil, Kuzey Afrika'da meydana gelen gelişmeler üzerinde de. Ama hesapları tutmadı. Kesin olan şu ki iddialarının aksine müdahalenin temel saiki kesinlikle insanî değildi; tamamen oportünist ve maddi menfaatlerine dayanıyordu.

Bu müdahaleden ne elde edildi? Libya'nın birliği tamamen sarsıldı. Çünkü çok geniş topraklara sahip altı milyon nüfuslu Libya'da geleneksel kabileler ülkenin farklı yerlerinde oldukça etkili ve güçlüler; dolayısıyla merkezî hükümeti ve onun kurumlarını çökertmek aslında ülkeyi parçalamak anlamına geliyor. Şu anda ülke toprakları farklı farklı gruplar tarafından yönetiliyor. Yine dinî mülâhazaların dışında çeşitli gruplar, başta Mali olmak üzere komşu ülkelerdeki farklı gruplarla bağlantı içinde. Suriye'ye kadar uzanan farklı bağlantılar söz konusu.

Avrupalıları böyle bir müdahaleye iten saiklerin tamamı ters tepti. Şu anda Libya'da her şey kontrolden çıkmış durumda. Bunun Avrupa'ya yönelik en ciddi yan etkilerinden biri, beklendiği üzere, Afrikalı ve Ortadoğulu mülteci akını. Mülteciler Akdeniz'i Libya üzerinden aşarak Avrupa kıyılarına ulaşıyorlar. Çünkü Libya'da idari sistem tamamen çökmüş durumda ve Libyalılar kendi sahillerini, karasularını kontrol edebilecek durumda değiller. Avrupalılar mülteci akınından son derece rahatsızlar ve bu durum Avrupa'da siyasi problemlere ve kargaşaya yol açıyor. Çok kültürlü bir arada yaşama modeline de ciddi zararlar veriyor. Açıkça söylemek gerekirse ben ortada herhangi bir çözüm göremiyorum. Libya'da siyasi bir otorite kurulamadığı müddetçe bu mülteci akını devam edecektir. Aslına bakarsanız bütün bunlar, İngiltere ve Fransa'nın diğer bazı NATO ülkeleriyle birlikte uyguladığı politikalardan kaynaklanan kendi kendimize verdiğimiz ziyanlar.

“Arap Baharı” sürecinde Amerika, geçmişteki önalıcı ve proaktif politikalarının aksine, bölgede yaşananlar karşısında pasif kalmayı tercih ediyor. Buna karşı bölgesel güçler ve başta Rusya olmak üzere bölge dışı aktörler daha fazla ön plana çıkıyor. Amerikan politikasındaki bu değişim bölgeyi nasıl etkileyebilir?

Amerika'nın 1990'ların başında ilan ettiği “Yeni Dünya Düzeni”, bölgeye yönelik tek taraflı ve nihayetinde ters tepen müdahalelerinin bir sonucu olarak başarısızlığa uğramış durumda. Hâlihazırda yeni bir güç dengesi tesis edecek küresel bir yeniden yapılanmaya şahit oluyoruz. Bu yeni sistemin iki kutuplu mu yoksa çok kutuplu mu olacağı şimdilik belirsizliğini korumakla birlikte Amerikan hegemonyasına dayalı tek kutupluluğun artık sürdürülemez olduğu aşikâr. Kendisini “vazgeçilmez bir aktör” olarak sunan bu hegemon, gelinen noktada geleneksel nüfuz

alanındaki gelişmelerde dahi rakiplerinden bir adım önde olmayı beceremediğini artık ispatladı. Bunun en çarpıcı örneği de İsrail-Filistin çatışmasındaki açmazı.

Bu yeni küresel güç yapılanmasının Ortadoğu'yu etkilemesi kaçınılmaz. Araplar arasındaki çatışmalar ve bitmek tükenmek bilmeyen ihtilaflar ve bölünmeler Arap ülkelerinin rolünü ciddi bir şekilde sarsarken bölgesel güç dengesi yavaş yavaş Türkiye ve İran'ın lehine dönüyor. Rusya ve Çin gibi Batı dışı güçlerle resmî veya gayriresmî yeni ittifakların kurulması süreci çoktan başladı bile. Bu kargaşanın ortasında bölgedeki Amerikan müttefikleri (ki bu ülkeyle "stratejik ortaklıkları" İngiliz emperyal sisteminin bir mirasıdır) giderek daha zor bir duruma düşebilir. Çünkü sadece emperyal rolündeki daralmadan dolayı değil, Amerika'nın dış enerji kaynaklarına artık daha az bağımlı hale gelmesi nedeniyle de Ortadoğu'daki vekilleri veya fiilen himayesi altındaki devletler uzun vadeli güvenlik stratejilerini yeniden değerlendirmek ve tanımlamak noktasında kendilerini baskı altında hissediyorlar. Önümüzdeki dönemde "düşmanımın düşmanı dostumdur" anlayışı çerçevesinde İsrail'in bölgesel rolünü de içeren mevcut ittifakların değişmesi ihtimali oldukça yüksek.

2013 Kasımında Batı ile İran arasında nükleer meseleye ilişkin geçici de olsa bir anlaşmaya varıldı. Bu anlaşma iki taraf arasında kalıcı bir yakınlaşmayı beraberinde getirebilir mi ve bu durum bölgedeki güç dengelerini nasıl değiştirebilir?

Öncelikle Batı ile İran arasında daha iyi bir mutabakat, karşılıklı bir anlayış olmasını ümit ettiğimi belirtmek isterim. Çünkü İran İslam Cumhuriyeti'ni bu şekilde düşmanlaştırmak doğru değil. Ayrıca hukuken Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması (NPT)'na dâhil bir ülke olarak –tıpkı diğer ülkeler gibi– İran'ın da nükleer

enerjiyi barışçıl kullanım hakkı var. Nükleer meseleyle ilgili tüm tartışmaların aslında İsrail'in endişeleri, dolaylı olarak da Amerika'nın İsrail politikasıyla bağlantılı olduğu kanısındayım. Öte yandan bu siyasi açılımın sadece İran'daki yönetim değişikliği ve Hasan Ruhani'nin cumhurbaşkanlığına gelmesiyle bağlantılı olduğunu düşünmüyorum. Zira İran'da asıl gücü elinde tutan yüksek dinî otoritedir, seçilmiş cumhurbaşkanı değil. Dolayısıyla ilişkilerdeki bu yumuşama bence "Arap Baharı"nın neticesinde bölgede yaşanan gelişmelerle, özellikle de Suriye'nin durumuyla bağlantılı. Batı'ya, özellikle Avrupa'daki yönetimlere göre Suriye tabiri caizse çoktan kontrolden çıkmış durumda. Beklentilerinin aksine Beşşar Esed yönetimi düş(ürüle)medi ve Batı, yakın bir gelecekte bunun gerçekleşemeyeceğinin de artık farkında. Bölgedeki Hristiyan cemaatlerin karşı karşıya olduğu tehlikeyi ve bazı aşırı İslamcı grupların nasıl Suriye Arap Cumhuriyeti'nin topraklarına yerleşip burada örgütlenebildiğini görmüş durumda. Bu endişeler karşısında Amerika ve Avrupa (zira Avrupa ülkeleri hiçbir zaman Amerika'nın hilafına hareket etmez; çünkü gerçek anlamda kendi gündemleri yoktur), İran'ı tamamen yabancılaştırarak Ortadoğu'da yaşayabilir, kendi ayakları üzerinde durabilir bir düzen ve bir devletler sistemi tesis edilemeyeceğini nihayet anladı ve İsrail yönetiminin istek ve iradesinin hilafına bir açılım yaparak İran'la yeni müzakerelere başladı. Bu açılımın devam etmesi ümidindeyim. Kimse İran'ı düşmanlaştırarak ve yabancılaştırarak Ortadoğu'da istikrarlı bir sistem kurulabileceğini hayal etmesin. Benzer şekilde Türkiye'yi karşısına alarak ve düşmanlaştırarak da kimse istikrarlı bir Ortadoğu kuramaz.

Peki, bu yakınlaşma Amerika-Suudi Arabistan ilişkilerine nasıl yansır?

Tabii iki ülke ilişkilerine etkisi oldukça olumsuz. Bunun en açık sonuçlarından biri Suudi Arabistan'ın bölgedeki

çıklarlarını ve iddialarını kaybetmesi. Hatırlarsınız, geçtiğimiz ekim ayında seçildiği BM Güvenlik Konseyi 2014-2015 dönemi geçici üyeliğini reddetmesi bunun en açık tezahürlerinden biriydi ki bu, BM tarihinde –bildiğim kadarıyla– daha evvel hiç görülmemiş bir hadise. Suudi Arabistan ile İran arasındaki rekabet son derece derin ve köklü. Aslına bakarsanız mücadele, Ortadoğu’da üstünlüğü kim ele geçirecek, kim gerçek anlamda nüfuz ve etki alanı kuracak mücadelesi; yoksa sadece dinî-mezhebi boyutla, Sünni-Şii mücadelesiyle bağlantılı değil. Ümit ederim ki Amerikan Başkanı Barack Obama, İran’la açılım politikasını sürdürür ve orta vadede nükleer meselede bir anlaşmaya varılabilir.

Arap dünyasında yaşanan dönüşüm sürecinin son derece karmaşık ve gelgitlerle dolu olması nedeniyle geleceğe dair isabetli öngörülerde bulunmak pek kolay değil. Ama yine de sürecin yerel, bölgesel ve küresel düzeyde ne gibi sonuçlar doğurabileceğine dair öngörülerinizi sorsak bize neler söylersiniz?

Tabii sosyopolitik dönüşümlerin çok boyutlu tabiatı, ülkeden ülkeye değişen sosyoekonomik gerilimler ve kültürel farklılıklar sürecin gidişatını öngörülemez kılıyor. Buna bir de jeopolitik temelli dış müdahaleler eklenince süreç daha da karmaşıklaşarak “beklenmedik sonuçlar”a yol açıyor. Olayların öngörülemezliğine en çarpıcı örnek şüphesiz Mısır’da meydana gelen karşı-darbe. Daha evvel de belirttiğim gibi, darbeye birlikte askerî oligarşi olarakecessüm eden eski rejim bütün gücüyle geri döndü ve bu süreçte binlerce Mısırlı rastgele açılan ateşle öldürüldü veya göstermelik, oldubittiye getirilen yargılamalarla idama mahkûm edildi. Diğer bir trajik örnek, toplumsal ve siyasal anlamda parçalanarak “çökmüş bir devlet”e dönüşen Libya. Beklenmedik gidişatın en vahim örneği ise hiç şüphesiz mezhepsel temelde parçalanan Suriye. Jeopolitik

olarak son derece hassas bir bölgede bulunan Yemen'in istikrarsızlaşması da bu bağlamda önemli bir diğer örnek. Bu haliyle önümüzde uzun bir belirsizlik süreci duruyor.

Genel anlamda bölgeye yönelik Batı müdahalesi siyasal İslam'ın canlanmasını bir kez daha tetiklemiş durumda. Mısır'da İslamcılar ile seküler gruplar arasında had safha-ya çıkan gerilim, uzun yıllar sürecek ve tahmin edilemez sonuçlarıyla bütün bölgenin barış ve istikrarını etkileyecek bir iç savaşı tetikleyebilir.

Suriye'deki iç savaş, bir yandan başta Irak ve Lübnan olmak üzere bölge çapında Sünni-Şii geriliminin derinleşmesine yol açarken, diğer yandan Suriye'yi cihatçı grupların beşiği haline getirerek Akdeniz ve Avrupa için uzun vadeli bir güvenlik tehdidine dönüştürebilir. Bu durum küresel düzeyde Müslüman-Hristiyan ilişkilerinde yeni bir gerilim noktası oluşturabilir. Bölgede gerek seküler ile dindar kesimler gerekse dinler arasında iyice artan gerilimler, Huntingtonvari "medeniyetler çatışması"ndan daha ileri düzeyde bir yabancılaşmaya yol açabilir. Çatışmanın etnik kimlik boyutu ise Kürt meselesini doğrudan etkileyebilir ve bunun gerek Türkiye ile Irak'ın iç siyasetinde gerekse Türkiye-Irak-Suriye üçgeninde ikili ilişkilerde ciddi sınır ötesi sonuçları olabilir.

Sürekli mülteci akını, siyasi belirsizlik ve uzun vadeli istikrarsızlık sadece komşu ülkeleri değil, komşu bölgeleri de etkileyebilir. Yerel çatışmalar göç edilen (ev sahibi) ülkeye "ihraç" edilebileceği gibi, sürekli göçmen akışı çatışmaların yaşandığı ülkelerdeki nüfus dengelerini orta ve uzun vadede değiştirmekle kalmayıp göç alan ülkelerdeki -Avrupa da dâhil- sosyoekonomik şartları ve siyasi düzeni istikrarsızlaştırıcı bir etki de doğurabilir.

"Arap Baharı" olarak adlandırılan olayların ayırt edici özelliği, -daha evvel de belirttiğim gibi- sosyoekonomik şartlardan kaynaklanan derin rahatsızlıklardı. Dinî veya seküler

fark etmez, halka hizmet götürmeyen ve kaynakları tabana dağıtmayan sistemlerden duyulan memnuniyetsizlik, çalkantılara ve zaman zaman da şiddet içeren siyasi alternatif arayışlarına zemin hazırlıyor. Libya ve Suriye gibi ülkelerde ortaya çıkan savaşçı yeni İslami gruplar örgütlenme faaliyetlerini yoğunlaştırmış durumdadır. Ancak “Arap Baharı” tek yönlü bir toplumsal hareket olmadığı gibi dinî canlanmanın da net bir doğrultusu yok.

Bölgenin hemen tüm ülkelerinde –şiddetli isyanlardan etkilenmiş olsun olmasın– bölünmüş toplumlar olgusuyla, yani dinî bağlılıklar, sınıf sadakati (çatışan iktisadi menfaatler) veya etnisite (Kürt-Arap veya Kürt-Türk ilişkileri) bağlamında toplumsal çözümlenmeyle karşı karşıyayız. Seküler-dindar ikilemi Mısır ve Türkiye’de uzun vadeli istikrarsızlık potansiyeli taşıyor.

Gelinen noktada sosyoekonomik gelişme ümitleri hemen her yerde suya düştü ve hayal kırıklığı bölgeyi sardı. Kaos, anarşi ve iktisadi durgunluk Arap Birliğine üye ülkelerin belini geçmiştekinden çok daha fazla büküyor. Ayrıca Arap olmayan bölgesel aktörlerin artan etkinliği ve bölge devletleri arasında yeni güç yapılanmalarının geleneksel pan-Arap paradigmadan çok daha farklı bir temelde gelişmesi Arap Birliği ülkelerini marjinalleştiriyor. Filistin meselesinde adil ve kalıcı bir çözüm umudu artık kalmamışa benziyor ve bu tehlikeli umutsuzluk ve çaresizlik hali Arapların büyük bir kısmını sarmış bulunuyor.

Bütün bu gelişmeler bölgedeki statükoda, yani Birinci Dünya Savaşı sonrası güç dağılımının ve/veya dönemin büyük güçleri arasındaki post-kolonyal uzlaşmanın bir mirası olan siyasi düzende gözle görülür çatırdamalara yol açıyor. Bölge dışı güçler arasında savaş sonrası imzalanan anlaşmalarla yaratılan ulus-devletlerin –Irak, Libya ve Suriye örneklerinde olduğu üzere– parçalanmaya doğru gidişinde bu çok net bir şekilde görülüyor. De-kolonizasyon

sürecinin üzerinden onlarca yıl geçtiği bir dönemde halkların kendi kaderlerini tayin hakkı yeniden gündeme gelmiş durumda. Irak, Suriye ve Türkiye'deki Kürt meselesi veya Libya'daki Bingazi merkezli Sireneyka/Berka bölgesinin statüsü veya Mali'deki Tuareglerin Azavad'ın anavatanları olduğu iddiasıyla hak talep etmeleri bunlardan sadece birkaçı. Ulusal meselelerin yeniden ortaya çıkması, sınırların yeniden çizilmesi de dâhil siyasi coğrafyaya ilişkin meselelerin artık bir tabu olmaktan çıktığını ortaya koyuyor. Irak'ın kuzeyindeki özerk Kürdistan Bölgesel Yönetimi en kararlı adımı atarak komşu Türkiye hükümetiyle müzakerelere başladı bile.

Geçmişte bölgenin sınırlarını çizen güçler, sadece yeni devletler oluşturmakla kalmamış, bu süreçlerde hakem rolü de oynamışlardı. Ancak gelinen noktada 1916 tarihli gizli Sykes-Picot Anlaşmasına imza atan eski sömürgeciler de, iki dünya savaşının büyük güçleri de, yakın dönemin hegemonu Amerika da artık –ne tek ne de çok taraflı– bölgedeki barışın garantörleri veya hakemleri olarak hareket edecek ve dışarıdan istikrarlı bir sistem dayatabilecek bir pozisyonda değiller. Libya ve Suriye'de Batı stratejilerinin başarısızlığı alenen bunu ortaya koyuyor.

Dış aktörler karmaşıklığı karşısında kontrol edemeyecekleri olaylar zincirini başlattular. Ancak ateşi kontrol altına almaktan ve geniş coğrafyaya yayılmasını önlemekten aciz durumdalar ki bunun jeopolitik sonuçları henüz tam anlamıyla idrak edilebilmiş değil. Afganistan, Irak, Libya veya Suriye gibi ülkelere –açıkça veya gizlice– yapılan müdahalelerin “hedeflenmeyen ve istenmeyen sonuçları”, son dönemde “Arap Baharı” bağlamında yaşanan gelişmelerde şahit olduklarımızın çok daha ötesine gidecektir. Bu sonuçlardan biri de kökleşmiş Arap-İsrail anlaşmazlığını çözme veya Irak ve Suriye'deki durumu yatıştırma noktasında

acziyeti iyice belirginleşen Birleşmiş Milletlerin daha fazla marjinalleşmesi olabilir.

Son olarak, Arap dünyasındaki ve geniş Ortadoğu coğrafyasındaki toplumsal isyanlar ve bunu izleyen yeni siyasal güç yapılanmaları, yakın gelecekte –hızlıca değişebilen ittifaklarla– istikrarsız ve kısmen anarşik bir durum yaratabilir. Bu, henüz gelişmekte olan yeni küresel düzende bölgenin –bazı istisnalarla birlikte– oldukça zayıf bir rol oynayacağı anlamına geliyor. Tıpkı “savaşın sisi” (savaşın yol açtığı kaos ve belirsizlik) gibi “devrimin sisi” de herhangi bir öngörüye belirsizliklerle malul kılıyor. Gerek bölgesel gerekse bölge dışı güçlerin bu belirsizliği kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmaya dönük her türlü çabası oldukça riskli bir kumar aslında. Şahit olduğumuz bu tarz toplumsal dönüşüm süreçlerinden yeni, yaşayabilir ve tutarlı bir düzen ortaya çıkabilmesi için ise daha onlarca yıla ihtiyaç var.